

УДК 33;338;842

Суска А.А.

кандидат економічних наук,
член-кореспондент Академії економічних наук України,
завідувач кафедри деревообробних технологій
та системотехніки лісового комплексу
Харківського національного технічного університету
сільського господарства ім. Петра Василенка

ВИЗНАЧЕННЯ Й ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСУ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РИНКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

THE DETERMINATION AND THE SUBSTANTIATION OF SOCIO-ECOLOGICAL POTENTIAL OF FOREST IN THE CONTEXT OF ESTABLISHING THE MARKET OF SOCIO-ENVIRONMENTAL SERVICES

АНОТАЦІЯ

У статті визначено й обґрунтовано сутність та зміст соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті становлення ринку соціально-екологічних послуг. Формування товарно-грошових відносин у сфері надання соціально-екологічних послуг лісу мотивує необхідність трактування соціально-екологічних благ лісу як особливого товару, вартість якого проявляється в опосередкованому економічному ефекті – додатковому прибутку економічних та соціальних суб'єктів, які формують попит на цей товар.

Ключові слова: природні ресурси, природно-ресурсний потенціал, екологічний потенціал, соціальний потенціал, екологічні функції лісу, соціальні функції лісу.

АННОТАЦИЯ

В статье определены и обоснованы сущность и содержание социально-экологического потенциала леса в контексте становления рынка социально-экологических услуг. Формирование товарно-денежных отношений в сфере предоставления социально-экологических услуг леса мотивирует необходимость трактовки социально-экологических благ леса как особого товара, стоимость которого проявляется в опосредованном экономическом эффекте – дополнительной прибыли экономических и социальных субъектов, формирующих спрос на этот товар.

Ключевые слова: природные ресурсы, природно-ресурсный потенциал, экологический потенциал, социальный потенциал, экологические функции леса, социальные функции леса.

ANNOTATION

The article defines and substantiates the entity and the content of the forest socio-ecological potential in the context of emerging the social and environmental services market. The development of commodity-money relations in the scope of providing the forest socio-ecological services induces the necessity to treat the social and environmental benefits of forests as a special commodity, which value emerges as the indirect economic effect – the additional income for economic and social actors, who forms the demand for this product.

Keywords: natural resources, natural resource potential, ecological potential, social potential, ecological functions of the forest, social functions of the forest.

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях природно-ресурсний потенціал лісу визначається як можливість лісу задовольнити потреби суспільства в предметах праці та сировині для суспільного виробництва і кількісно оцінюється за оптовими цінами одного деревини, перемноженими на її середньорічний

приріст з урахуванням регіональних відмінностей якості. Але не викликає сумнівів той факт, що ліс разом із матеріальними ресурсами акумулюють у собі значний обсяг нематеріальних ресурсів, які проявляються через екологічні та соціальні функції лісу. В більшості відомих досліджень соціально-екологічний ресурс лісу визначається як загальнонародне благо, яким користуються безкоштовно. Водночас відомо, що значна кількість суб'єктів різних галузей економіки отримує додаткові прибутки від використання соціально-екологічних благ лісу. Така ситуація генерує проблему щодо капіталізації соціально-екологічного ресурсу лісу, надання процесу використання соціально-екологічного потенціалу лісу для отримання додаткового прибутку товарно-грошової форми. Можливим шляхом рішення такої проблеми є формування ринку соціально-екологічних послуг лісу, джерелом наповнення якого є соціально-екологічний ресурс лісу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Я.В. Ковалю і І.Я. Антоненко зазначалося, що за станом лісів України на початок ХХІ ст. сумарна потужність матеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісів у грошовому обчисленні становила близько 6,3 млрд. дол. США. Беручи до уваги здатність лісових ресурсів до відновлення, за умов дотримання суб'єктами господарювання концепції сталого природокористування можливий приріст потужності матеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісів знаходиться в межах 0,5–0,7% за кожні чотири-п'ять років. Результати економічної оцінки природного ресурсу лісів можуть бути збільшені вдвічі, якщо врахувати нематеріальний складник природного ресурсу лісу [1].

Відомі науковці П.І. Капінос та Н.А. Панащенко зазначають, що особливість структури лісу України полягає у перевазі лісів І групи (близько 56% лісових територій України), які є носіями нематеріального складника природно-ресурсного потенціалу лісу. Нематеріальний

складник природно-ресурсного потенціалу лісу набуває прояву в загальноприродних і соціальних функціях лісу, а саме: природоутворюючій, водоохоронній, ґрунтозахисній, рекреаційній, оздоровчій тощо. Матеріальний складник природно-ресурсного потенціалу лісу України визначають ліси II групи, експлуатаційні ліси (близько 44% лісової території України).

Відмінність лісового господарства в лісах першої групи порівняно з другою є те, що користування деревиною в них переходить на другий план і рубки головного користування значно обмежені. Комплекс лісгосподарських заходів у них спрямований на посилення захисних, водоохоронних, бальнеологічних, рекреаційних та інших функцій [2].

У дослідженнях Т. Хачатурова зазначалося, що під час формування ціни на деревину потрібно враховувати не тільки вартість самої деревини, а й вартість вилучених із цієї деревини загальноприродних і соціальних користностей лісу [3].

На думку В.Л. Диканя, загальноприродний потенціал лісів має широкий спектр прояву, а саме: у сільському господарстві – це можливий ефект від запобігання ерозії ґрунтів, підвищення родючості ґрунтів, захист рослин від несприятливих кліматичних чинників; у водному господарстві – ефект через регулювання стоку вод, через результати охорони водних джерел; у сфері загальноприродного балансу – це збереження природних рельєфів, збереження і відтворення флори та фауни [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування ринку соціально-екологічних послуг лісу, що дає можливість вирішити проблему капіталізації соціально-екологічних ресурсів лісового масиву, визначає необхідність наукових досліджень соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті можливостей щодо його капіталізації нематеріального складника природно-ресурсного потенціалу, а саме його екологічного та соціального складників.

Мета статті полягає в обґрунтуванні соціально-екологічного потенціалу лісу в контексті становлення ринку соціально-екологічних послуг як нової еколого-економічної системи в лісовому секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях природно-ресурсний потенціал визначають як тіла і сили природи, які за певного розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства. У такому разі кількісне вираження природно-ресурсного потенціалу можливе через грошову оцінку споживчої вартості матеріальних і нематеріальних багатств природного комплексу – економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу. Сфера взаємодії суспільства та природи постійно розширяється зі зростанням потреб людини, тому в поняття природно-ресурсного потенціалу потрібно вклю-

чати й ті багатства компонентів природи, які ще не залучені в діяльність суспільства. Така оцінка природних ресурсів визначається як технологічна. Технологічна оцінка природних ресурсів, зокрема лісу, визначає ступінь придатності тіл і явищ природи для того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної та перспективної технології їх використання. Природно-ресурсний потенціал кожного із компонентів природи має свій характерний прояв. Потенціал лісових ресурсів як важлива частина природно-ресурсного потенціалу території акумулює у собі як матеріальний складник (ліс – це джерело деревини, будівельних матеріалів, сировини для деревообробки, меблевої, целюлозно-паперової та інших галузей промисловості), так і нематеріальний (ліс виконує водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, продукує кисень та ін.). Таким чином, природно-ресурсний потенціал лісу потрібно розглядати у двох аспектах: як джерело предметів праці і сировини для суспільного виробництва; як здатність формувати і підтримувати умови життя і діяльності людини та збереження загальноприродного балансу.

Екологічні і соціальні функції лісу як нематеріальні складники потенціалу лісових ресурсів мають специфічний прояв, який досить важко оцінити за кількісними показниками. Екологічний потенціал лісових ресурсів доцільно визначати як можливість підтримувати загальноприродний баланс територій, який проявляється в історично сформованих внутрішньовидових співвідношеннях природних компонентів певних територій, а саме: рельєфу, земель, водних, мінеральних, біологічних та інших ресурсів. За таких підходів сутність екологічного потенціалу лісу як категорії економіки лісового господарства може бути визначена так: екологічний потенціал лісу – це складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу створювати і підтримувати умови щодо збереження історично сформованого загальноприродного балансу території.

Зв'язок екологічного потенціалу лісів із певними територіями визначається широким спектром екологічних функцій та силою їх прояву і значенням для певних природних територій.

Використовуючи загальні підходи, екологічні функції лісу за характером їх впливу на природні компоненти доцільно розділити на три групи, а саме: природозахисні функції (захист від селевих потоків і зсуву ґрунтів (коріння дерев закріплюють ґрунти); захист від повеней (дерева забирають із ґрунту значну частину вологи і випаровують її в повітря); захист від пилових бур (лісові ділянки здатні набагато зменшувати швидкість вітру); захист від пересихання територій (дерева здатні значно зменшити процеси випаровування вологи); природоохоронні функції (здатність підтримувати і формувати мікроклімат територій, який необхідний для збереження та розвитку певних природних компонентів (вирівнює

контраст температури, підтримує рівень вологості повітря); здатність нормалізувати газовий режим території (акумулявати шкідливі компоненти повітря і генерувати кисень), охорона природних водойм); природоутворюючі функції (створення умов для збереження та розвитку фауністичних ресурсів (мисливських, рибних, медоносних); формування і підтримання природно-рекреаційних територій).

За змістом екологічний потенціал визначається як прояв комплексу можливостей (функцій), що дає змогу створювати сприятливі умови для існування і розвитку природного комплексу територій.

Екологічний потенціал лісу тісно пов'язаний з його соціальним потенціалом, який визначається здатністю лісу створювати сприятливі умови для життя і діяльності людини, адже негативи в розвитку природного середовища обов'язково впливають на людину як складник природи, і, навпаки, прояв соціальних функцій, наприклад, у плані рекреаційних послуг може призвести до ущільнення грантів лісових територій, тобто, негативно вплинути на лісові території. Поряд із цим благоустрій водоймища для відпочинку може бути позитивом для підтримання природного водного балансу певної території. Така ситуація викликає необхідність оцінки екологічного і соціального потенціалу лісу на засадах взаємоузгодженості (певних компромісів) екологічного і соціального характеру.

Сфера прояву соціального потенціалу лісу – це діяльність і здоров'я людини, а, відповідно, і зміст цього прояву – корисності (функції), що сприймаються людиною як особливим складником природи, дають підставу визначити соціальний потенціал лісу як самостійну, відмінну від екологічного потенціалу категорію. Важливим аргументом, який визначає необхідність урахувати специфіку екологічного та соціального потенціалу, є те, що екологічний потенціал формується саме природними умовами конкретних територій, а соціальний потенціал реалізується під конкретне соціальне замовлення і визначається традиціями, культурою, звичаями місцевого населення, що впливає на сприйняття соціальних корисностей лісу.

Сутність соціального потенціалу як специфічної категорії можна визначити як соціальний потенціал лісу, що трактується як складник його природно-ресурсного потенціалу, який проявляється у здатності лісу виконувати соціальне замовлення конкретних етноприродних територій щодо потреб людини в сприятливих умовах життєдіяльності.

Такий потенціал можна кількісно оцінити через економічний ефект, який проявляється у підвищенні продуктивності праці людини, в ефективності лікування й оздоровлення в природних умовах тощо.

За різного ступеня важливості для конкретного територіально-адміністративного регіону України ліс виконує такі соціальні функції:

– оздоровчу: здатність лісу створювати та зберігати відповідний мікроклімат, який сприяє лікуванню, реабілітації, оздоровлення людини;

– рекреаційну: здатність лісу формувати умови для відпочинку людини;

– навчально-виховну: ліс – це масштабна природна наукова лабораторія, школа виховання щодо відтворення і збереження первозданих природних умов;

– інформаційну: ліс – це важливе джерело інформації про еволюцію природи Землі, наслідки впливу людини на природу;

– естетичну: здатність лісу задовольняти потреби людини в прекрасному, надихати творчі особистості.

Таким чином, за змістом соціальний потенціал визначається як прояв комплексу можливостей (функцій), що дає змогу створювати сприятливі умови для реалізації соціального замовлення конкретних етноприродних територій щодо життєдіяльності людини.

Великий спектр екологічних та соціальних функцій лісу породжує серйозні труднощі в комплексній економічній оцінці соціально-природного потенціалу природних зон України. Таку ситуацію можливо здолати за чіткого розуміння сутності та змісту соціального й екологічного потенціалу лісу та їх взаємозумовленості. Наведені підходи до визначення й обґрунтування соціально-екологічного потенціалу лісу та його можливого економічного прояву дають змогу оцінити перспективи його капіталізації як джерела наповнення ринку соціально-екологічних послуг лісу на певних етноприродних та економічних територіях.

Висновки. У статті наведено та обґрунтовано сутність і зміст соціального й екологічного потенціалу лісу, їх взаємозв'язок та взаємозумовленість. Визначено перспективи капіталізації соціально-екологічного потенціалу та становлення ринку соціально-екологічних послуг лісу виходячи з етноприродних та економічних особливостей територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коваль Я.В. Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України: теорія, методологія, методика / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 163 с.
2. Капинос П.И. Охрана природы / П.И. Капинос, Н.А. Панащенко. – К. : Вища школа, 1989. – 255 с.
3. Хачатуров Т. Об экономической оценке природных ресурсов / Т. Хачатуров // Вопросы экономики. – 1967. – № 8. – С. 60–72.
4. Дикань В.Л. Основы экологии и природопользования / В.Л. Дикань, А.Г. Дейнека. – Харьков : Олант, 2005. – 384 с.